

גאולה שלישית אין לה הפסק - לחזור על הראשונות

בגיליון ניסן תשע"א התייחסתי למסורת לפיה אין הפסק לגאולה השלישית¹. טענתי שמסורת זו, שמקורה בדברי חז"ל, נאמרה בהקשר מסוים וביחס לשלבים המאוחרים של הגאולה, כפי שזו מתוארת במדרשים. טענתי עוד, שאימוץ מסורת זו ושימוש בה כמקור לימודי וחינוכי בימינו, כלומר ביחס לשלבים מוקדמים יותר של הגאולה, מהווה פרשנות חדשה, שמהווה יותר כעין תפילה לעתיד או ביטוי של מידת הביטחון, אבל אין בה יישום של המסורת המקורית הזו.

זכיתי וכמה תלמידי חכמים פלפלו בדבריי, זה דורש לשבח וזה מראה פנים אחרות, כדרכה של תורה. תגובות אלה עוררו אותי לחזור על הראשונות ולמשמש את כליי; והיות ובגיליון תמוז התפרסמה בדפוס תגובתו של מכובדי הרב יעקב פילבר שליט"א (להלן: הרי"פ)², אנסה להתייחס לדבריו בפרוטרוט. אך לפני כן אעיר שתי הערות:

ראשית אציין, שאופי התגובה ותוכנה מעוררות מחשבה שכוונתי לא הובנה, והתקיים בי "טענו בחיטים וכיחש לו בשעורים": חלק גדול מדברי תגובתו של הרי"פ בא להוכיח שתקופתנו היא תקופת הגאולה עליה ניבאו הנביאים, והרי"פ אוסף כעמיר גורנה ציטטות מגדולי ישראל, מתמודד עם אחד הקשיים המרכזיים על תפיסה זו (האם הגאולה תלויה בתשובה), ותמה על התעלמותי מחסדי שמים בקיבוץ גלויות ובשיבת ישראל לארצו. אך מאמרי לא עסק בנקודה זו, שהיא כידוע שנויה במחלוקת בין גדולי ישראל מזמן ראשית הופעת הציונות ועד לימינו³. גם אני זכיתי ללמוד בבית מדרש שהנחיל השקפה ברורה ומגובשת בסוגיא⁴, אך לא עסקתי בה במסגרת זו כי לטענתי היא אינה רלוונטית לדיון. בחנתי שאלה אחת בלבד: האם הגדרת תקופה כ'תקופת הגאולה השלישית שעליה ניבאו הנביאים', לפי הסוברים כן, כרוכה בהכרח עם הקביעה שהתהליך בכל נקודה שהיא בתקופה זו הוא חדכיווני ואין לו הפסק. ברי לי שהתנפטה הדעה כאילו שני הדיונים חופפים, וכך סבור גם הרי"פ, אך מוקד הוויכוח בינינו אינו ביחס להגדרת התקופה - אלא בשאלת האפשרות שתקופה שזוהתה ע"י גדולי ישראל כ'גאולה' תתברר בדיעבד כתהליך שלא הבשיל.

- 1 אלי גורפינקל, "גאולה שלישית אין לה הפסק" - במה דברים אמורים?!, המעין נא, ג (ניסן תשע"א), עמ' 53-64 (להלן: גורפינקל, גאולה שלישית).
- 2 הרב יעקב הלוי פילבר, "גאולת ישראל השלישית", המעין נא, ד (תמוז תשע"א), עמ' 39-44 (להלן: הרב פילבר, גאולת ישראל).
- 3 לכן, את הטענה הפסקנית "אתה שואל את עצמך, לפי דעה זו מה בעצם קרה כאן בארץ ישראל במאה השנים האחרונות?" (שם, ראש עמ' 42) יש להפנות לאלה מגדולי ישראל שסברו אחרת (אף שאיני סבור שזהו הסגנון הראוי לדון בו עם גדולי עולם).
- 4 באותו בית מדרש של הרי"פ.

שנית: הרי"פ טען שאין מקור לטענתי שכוונת חז"ל באומרים שתהליך הגאולה השלישית אינו ברביטול מתייחסת לשלב מאוחר יותר בגאולה⁵. אכן, אין מקור מפורש לטענה זו, אך הצבעתי על האפשרות לפרש כך את דברי חז"ל, ועל היתרונות הפרשניים של דרך הסבר זו והקשיים שהיא מונעת. אמנם ניתן להציע התייחסות שונה לקשיים אלה, ולקיים את פירושם של הרי"פ ואחרים לדברי חז"ל, אך שערי פרשנות לא ננעלו; אני סבור שהצעם נובעת מתוך הנחת יסוד פרשנית, שמכוחה נאלצו להידחק ולעייל פיל בקופו של מחט. הקורא מוזמן לבחון את דברים ולגבש את דעתו.

עתי, אבקש להתייחס לטענות ה'נקודתיות', תוך ניסיון להתמקד במה שיש להשיב, ולדון במה שכתבתי.

א. הרי"פ טען ששיניתי את לשון המדרשים האומרים "כשם שאין הזכר יולד", ותמורתם כתבתי "שהזכר יולד"⁶. מסתבר שדרך הבנתי את המדרש לא פורטה כדבעי, ועונוני אני אשא; אך הטענה ששיבשתי את דברי חז"ל⁷ מרחיקת לכת. המעיין במאמרי יראה, כי כתבתי רק שמשמעות המדרשים הוא "דימויה של הגאולה העתידה ללידה ע"י זכר"⁸; לדעתי זו המשמעות הפשוטה של דברי המדרשים "כשם שהזכר אינו יולד", וכפי שאפרט להלן. המדרש כתב:

כל תשועות שעברו נקראו על שם נקבה, כשם שהנקבה יולדת כך תשועות שעברו יש אחריהן שעבוד. אבל תשועה הבאה לעתיד לבוא נקראת על שם זכר, כשם שאין זכר יולד, כענין שנאמר "שאלו נא וראו אם יולד זכר" וגו' (ירמיה ל, ו), כך תשועה העתידה לבוא אין אחריה שעבוד.

מפורש במדרש שהתשועה "נקראת על שם זכר". הרי"פ הבין כנראה, שהמדרש משווה את התשועה עצמה לנקבה או לזכר⁹. לפי הבנה זו, משמעות הפסוק הנדרש כאן היא, שבעוד שהגאולות הקודמות דומות לנקבה היולדת שוב - הגאולה השלישית דומה לזכר בכך שאין אחריה תהליך של חורבן. אמנם, הקושי בפרשנות זו ברור: לפיה, הלידה מתפרשת כחורבן, בניגוד למשמעות הפשוטה של הלידה כמציינת גאולה! להבנתי, לעומת זאת, המדרש משווה את התשועה ללידה, ומשווה בין גאולה ללידה של יולדת נקבה לגאולה ללידה של יולד זכר. המדרש מחדד את ההבדל בין הלידות: לידת נקבה חוזרת על עצמה, בעוד לידת זכר אינה חוזרת על עצמה. משמעות תיאור הגאולה השלישית כלידת זכר מורה אפוא שמדובר בתהליך ניסי ופלאי, ולפיכך גם חד פעמי.

ב. טענתי שחז"ל מגדירים בגאולה שלבים ניסיים בהם משתנה טבע העולם¹⁰. הרי"פ

- 5 הרב פילבר, גאולת ישראל, עמ' 39, בהערה.
- 6 שם, עמ' 42.
- 7 בשוגג? במזיד? הרב המגיב נזקק לסגנון כזה בכמה מקומות בתגובתו, ומסתמא ריתחא דאורייתא הייתה בו.
- 8 גורפינקל, גאולה שלישית, עמ' 56.
- 9 כך הבין למשל מהר"ל מפראג, נצח ישראל פרק מו, מהד' הרב יהושע הרטמן, ירושלים תשנ"ז, עמ' תשצד-תשצו.
- 10 שם, עמ' 58-59.

תמה, שהרי מפורש בדברי הרמב"ם שלא יתבטל דבר מטבע העולם בימות המשיח¹¹! הדברים מצטרפים לגישה כוללת לפיה הגאולה השלישית היא "גאולה בדרך הטבע", כלשון הכותרת שם¹².

יש להעיר, שבמקורותינו מופיעים כיוונים שונים בהבנת מהותם ואופיים של ימות המשיח ותקופת הגאולה. כיוון שעסקתי בניתוח מימרה מדרשית, בחנתי אותה לאור התפיסה המקובלת של הגאולה בחז"ל, המתארת שינויים מהותיים בטבע העולם, ומצביעה על שורת אירועים אפוקליפטיים¹³. שיטת הרמב"ם, המכריע כאמורא שמואל, מבטאת כיוון הנראה לכאורה שונה מן הכיוון המרכזי¹⁴, וכבר עסקו רבים וטובים ביישוב הדברים¹⁵. יש הטוענים שגם שמואל מסכים כי מדובר בשינוי הטבע, אלא שאין לקוראו שינוי אלא שיבה למצב הבראשיתי של האדם קודם החטא בגן עדן¹⁶; אחרים מסבירים שכוונתו היא לכך שהרוחניות והניסים יהיו לעתיד לבוא טבעיים¹⁷; כיוון מקובל אחר הוא תיאור הגאולה כהליך מדורג, המתחיל בדרך הטבע ומתקדם לשלבים נשגבים יותר¹⁸. לאור הדברים, ההוגים שתיארו את שיבת ציון בדורות האחרונים במושגים של 'גאולה' לא טענו בדרך כלל שהגאולה ה'טבעית' הינה חזות הכל, אלא

- 11 משנה תורה, הל' מלכים ומלחמות, יב, א; וע"ע שם יא, ג; הקדמת הרמב"ם לפרק חלק, בתוך: הקדמות הרמב"ם למשנה, מהד' הרב יצחק שילת, ירושלים תשנ"ב, עמ' קלח.
- 12 הרב פילבר, גאולת ישראל, עמ' 42.
- 13 ראו למשל: ר' יהודה ליווא (מהר"ל) מפראג, נצח ישראל פרקים לד-לה, מו, נ, ועוד הרבה ועל תפיסת הגאולה של מהר"ל, ראו: הרב עוזי קלכהיים, אדרת אמונה: עיונים במשנת ראשונים ואחרונים בסוגיות יסוד של אמונת ישראל, ירושלים תשל"ו, עמ' 273-295; בנימין גרוס, נצח ישראל: השקפתו המשיחית של המהר"ל מפראג, תל-אביב תשל"ד; האדמו"ר מנחם מנדל שניאורסון, שערי גאולה, ירושלים תשס"ח, ח"ב, עמ' ריט-רכא; ובמחקר: דב שוורץ, הרעיון המשיחי בהגות היהודית בימי הביניים, רמת-גן תשס"ז.
- 14 גם בהקשר שלנו, יש לשים לב שהרמב"ם לא הביא כלל בהלכותיו את נצחיות הגאולה, ובהקדמת פרק חלק הוא כותב "ותתמיד מלכותו התמדה גדולה מאוד... ואין להרחיק שתתמיד מלכותו אלפי שנים, לפי שהחכמים כבר אמרו שהקבוץ המעולה כאשר יתקבץ - לא במהרה יפרד" (הקדמות הרמב"ם למשנה, מהד' הרב שילת, ירושלים תשנ"ב, עמ' קלח-קלט), וראו ביאורו של הרב שילת שמשמע מכאן שאין הכוונה למציאות הקיימת לעד (שם, עמ' קפב-קפג; תודה לידידי הרב צחי הרשקוביץ על מראה מקום זה). מנגד, הוא פוסק - לדורות - שהעונש על חטאים עשוי לכלול גלות (משנה תורה, תשובה ט, א).
- 15 בין השאר העירו מדברי הרמב"ם שם, שם יב, ה (הרב מנחם מנדל כשר, התקופה הגדולה, ירושלים תשס"א, ח"א עמ' 397).
- 16 נצח ישראל פרק נ, מהד' הרטמן, ח"ב עמ' תתיב-תתיג.
- 17 הרב חיים אביהוא שורץ, מתוך התורה הגואלת: סיכומי שיעורים הרב צבי יהודה קוק (הרצי"ה), ח"א, ירושלים תשמ"ג, עמ' צז.
- 18 ראו למשל: ר' יצחק אברבנאל, ישועות משיחו ז, בני ברק תשס"ג, עמ' קנח-קסב; בפירוש הרדב"ז על דברי הרמב"ם שם, ובדברי הגר"א שהובאו במהד' פרנקל שם; האדמו"ר מלובביץ שהוזכר לעיל דן בנושא בהרחבה; ראו: שערי גאולה, שם, עמ' ריט-רמד; רבי צדוק רבינוביץ (מלובלין), קדושת השבת, מאמר א; וראו עוד במקורות שקיבץ מתורתו חיים הירש, חי גואלי: תורת הגאולה של רבי צדוק הכהן מלובלין זצוק"ל, ירושלים תשנ"ד.

הצביעו על כך שאין להתעלם מחסדי ה' בשיבה לארץ ובבנייה, וכי גם שלב זה, בשם 'גאולה' יקרא - אך לא שללו את הרובד הגבוה יותר המתואר בדברי חז"ל¹⁹. כמובן, רבים מן הפילוסופים היהודים בימי הביניים תיארו את הגאולה במונחים טבעיים שונים, והסבירו לאור תפיסתם את דברי חז"ל באופנים שונים, אך הניתוח שכתבתי התייחס לתפיסה היותר מקובלת לדעתי.

ג. אחת הסיבות המרכזיות לצורך לטעון ש'נצחיות' הגאולה מתייחסת לשלבים מאוחרים יותר, היא פרשת "והיה אם שמוע", היוצרת זיקה מפורשת בין מצבו הרוחני של העם לזכותו לשבת בארץ. לכאורה, משמעות הקביעה שאנו בשלב בו הגאולה אינה יכולה להתבטל, היא שתנאי זה, הנאמר פעמיים בכל יום, אינו תקף יותר. הרי"פ מצטט²⁰ מדברי רס"ג ואברבנאל הכותבים כי בגאולה השלישית שְׁאֲנִי²¹; אכן, הדברים מפורשים, אך מניין לנו שכוונתם כבר לשלבי הגאולה הראשונים? אדרבה, מדבריהם נראה שהכוונה היא דווקא לשלב מתקדם יותר: רס"ג מתפלמס שם עם הטוענים שדברי הנביאים על הישועה התקיימו כבר בימי בית שני, ומראה שלא יתכן לפרש כך, שהרי הנביאים ניבאו על גאולה שלא תתבטל, בעוד גאולת בית שני בטלה. בהמשך הפרק מונה רס"ג הבטחות נוספות שלא התקיימו בימי בית שני, ולומד מכך שלא ניתן להגדיר את ימי בית שני כ'גאולה' אליה התייחסו הנביאים לפני ואחרי חורבן בית ראשון. בין השאר מציין רס"ג את מלחמת גוג ומגוג שאמורה לפרוץ בסוף התהליך, ועניינים נוספים הכרוכים בשינוי הטבע. מתברר אפוא, שאף לדידו הגאולה שאינה מתבטלת היא דווקא זו הכוללת את השלבים המתקדמים שהוזכרו.

ביחס להערתו בקשר לזיהויו של ר' עקיבא שהמשיח הוא בר כוכבא, אבקש שוב לחדד את שכתבתי בראשונה: לא טענתי שר' עקיבא טעה, אלא שבחכמה שלאחר מעשה התברר שמדובר היה ב'קץ' בלבד, כלומר באפשרות שלא הבשילה²². לרוב השגחת ה' - ר' עקיבא ותלמידיו הכירו בעצמם שזיהויים את הקץ המגולה אינו מחייב את הקב"ה, ובמקום משבר אמונה לאחר כשלון המרד הם הנחילו את התורה לדורות הבאים.

ד. הרי"פ תמה: "מאה שנות גאולה כלא היו?" "האם כל אלו, ועוד ועוד חסדי שמים המלווים את גאולתנו ופדות נפשנו בניסים ונפלאות, האם כל אלו הם עורבא פרח...? מה

19 ראו למשל: הרב צבי הירש קלישר, דרישת ציון, ירושלים תשס"ב, עמ' 40-42; על תפיסת הרב קוק והרצי"ה, ראו: דב שוורץ, אתגר ומשבר בחוג הרב קוק, תל-אביב תשס"א, עמ' 38-45 ובמקורות שם.

20 הרב פילבר, גאולת ישראל, עמ' 42-43.

21 רבינו סעדיה גאון, הנבחר באמונות ובדעות, בתרגום הרב יוסף קאפח, מאמר שמיני, פרק ז, ירושלים תש"ל, עמ' רנג-רנד. לעניות דעתי, בלי קשר לתוכן דבריו, ספק רב האם מקור זה יכול לשמש אותנו בדיון זה ולפיכך הוא גם לא צוטט על ידי במאמרי הראשון. מהמשך דבריו שם (עמ' רנז) נראה, שההקשר הוא פולמוס אנטי-נוצרי; קיים דיון עקרוני האם ועד כמה ניתן להסיק מסקנות מטקסטים פולמוסיים; ראו ע"כ אצל הרב ארי יצחק שבט, "תוקפם המחייב של מדרשי חז"ל", צהר יא (תשס"ב), עמ' 49-68, ואכמ"ל.

22 ראו מה שכתבתי במאמרי הנ"ל: גורפינקל, גאולה שלישית, עמ' 61; ע"ע: כשר, התקופה הגדולה, ח"א עמ' 386; הרב שלמה אבינר, הלכות משיח לרמב"ם: פירוש, ירושלים תשס"ג, עמ' 40.

בעצם הקב"ה עשה עמנו, איזה הגיון יש במהלך הזה של הקב"ה? מצד אחד הוא משיב אותנו לארץ למרות שאנו חוטאים, ולבסוף הוא מסלק אותנו מהארץ בגלל שאנו חוטאים - האין אבסורד גדול מזה?²³ טענתו זו מצטרפת לדבריו שם שהגאולה השלישית אינה תלויה בתשובה.²⁴

אולם אני איני מתיימר להבין חשבונות שמים; איני יודע גם איך מודדים חטאים, והאם מי שאינו שומר שבת אך גומל חסדים ומיישב את הארץ חשוב פחות או יותר מ"צדיק בפרוה"²⁵. קיבלנו הזדמנות שעלינו לנצל, אך יתכן שלא תתפתח, כפי שאירע בתקופת מרד בר כוכבא, שראשיתו הצלחות וקוממיות - וסופו אסון נורא²⁶. אכן, מוטל עלינו להאמין, לבטוח, לפעול ולקדם את תהליך בניין הארץ ושיבת ציון, כפי שנהג ר' עקיבא בזמנו. ככל שמתקדם תהליך זה, אנו מתמלאים אמונה שאכן הפעם לא יהיה מדובר ב"בר נפלי" והתהליך ימשיך ויתקדם. עם זאת, איננו יודעים חשבונות של מקום, ואנו סבורים שהקביעה 'רק כך', המבקשת לכוף את ריבון העולם למסלול מסוים, אינה נכונה, ואף טומנת בחובה סכנות של ממש במקרה שריבון העולם יבקש להנהיגו במסלול אחר. סכנות אלה עשויות לבוא לידי ביטוי באופי ההתמודדות עם איומים פנימיים וחיצוניים על מדינת ישראל, אך גם במישור האמונה, והשבר הגדול שעלול להיגרם בעם ח"ו אם לא נזכה²⁷.

ויהי רצון שנזכה לגאולה שלימה במהרה בימינו.

אלי גורפינקל

★ ★ ★

תגובה נוספת בענין גר שאינו מקיים מצוות

בתגובתו בגליון תמוז תשע"א (נא, ד) עמ' 92 ביקש ממני הרב אליעזר וייל להביא תימוכין לדבריי בגליון שלפניו (ניסן תשע"א [נא, ג] עמ' 104) "שרבני וראשי מערך הגיור עצמו מעידים שרובם הגדול של המתגיירים כל קבלתם מן השפה ולחוץ" - מכיון שלדעתו זה אינו נכון כלל. לכן טרחתני ומצאתי הוכחות מפורשות לטענתך:

א. ציטוט מתוך דברי הרב דוד סתיו, רב היישוב שוהם, מתמלול דברים שאמר במכון

23 הרב פילבר, גאולת ישראל, עמ' 42.

24 שם, עמ' 40-41.

25 ראו ע"כ למשל בתוך: הרב ערן טמיר, בנתיבי הגאולה, בית אל תשנ"ו, עמ' 97-101.

26 כפי הערתי לעיל, ניתן להבין בדרכים רבות אחרות את דרכי הנהגת ה' בתהליכי הדורות האחרונים.

27 לא הבנתי מדוע הרי"פ מכנה תפיסה זו "תבוסתנות" (הרב פילבר, גאולת ישראל, עמ' 44); לא טענתי שהפינוי מחבל עזה מוכיח שתפיסת אירועי הדורות האחרונים כגאולה בטעות יסודה, אלא עמדתי על הסכנות באמירות דוגמטיות. לדעתי, עצם ההעמדה על כך שהגאולה, בשלב זה, הינה ברית ביטול, יוצרת דרך התמודדות אחרת.

הישראלי לדמוקרטיה בכ"ב סיון תשס"ח; הרב דוד סתיו עבד יד ביד עם ראש מערך הגיור הרב חיים דרוקמן*, ובכך בוודאי הוא מודע היטב למה שקורה במערך הגיור, ומה דעת ראשיו באשר למציאות הקיימת בעולם הגיור. וכה דבריו:

"כל בתי הדין לגיור רשמית טוענים שהם דורשים גיור שמשמעותו קבלת עול מצוות לכולם, וכל ההבדל בינם לבין העולם החרדי הוא במידת החשדנות ומידת החקירות והדרישות אחרי אותם מתגיירים. **אין אנחנו דורשים וחוקרים**. זאת המדיניות הרשמית, עיין במאמרו של הרב בס בענין הזה ובמאמרו של הרב רוזן בענין הזה... דא עקא יש בעיה - **רוב המתגיירים אינם שומרים תורה ומצוות. כשאתה רואה את התוצאה הזאת במבחן הסטטיסטיקה יש ויכוח אם זה 60% או 70% או 80%, זה לא כל כך משנה. ובגיורים הצבאיים, אני מקוה שאני לא פוגע באף אחד, אני מוכן להמר שזה לא 60% ולא 70% אלא 90% שאינם שומרים תורה ומצוות**".

ב. והרי לפניכם דברי הרב ד"ר יהודה ברנדס שהינו ראש ביהמ"ד 'בית מורשה' ו'המכון ללימודי יהדות' המפעיל את אולפני הגיור. מאמרו מופיע בכתב העת 'אקדמות' כא, אלול תשס"ח, בהוצאת 'בית מורשה', תחת הכותרת "גיורי קריצה":

"גישת הביניים הזאת מוכרת היטב למורים באולפני הגיור ולמתגיירים עצמם. הללו יודעים שבעומדם לפני בית־הדין עליהם להשיב לשאלותיו בדרך שתראה כאילו הם מתכוונים לקיים מצוות ברצינות. **בית־הדין מתעלם מן האומדנא דמוכח שרוב רובם של הגרים הללו אינם מתעתדים להצטרף לחברה הדתית ולחיות על־פי אורח חיים של קיום מצוות מלא**".

ג. והרי כאן ציטוטים מספר "מגילת גרות" - מסען של מתגיירות (מאת ורד מור, הוצאת ראובן מס, ירושלים תש"ע); בעמ' 168 ב"סוף דבר" כותבת המחברת:

"המצב הגלוי, שרבים מהמתגיירים מודים בו, ובו נעשה הגיור מתוך אינטרסים אזרחיים, חברתיים ותרבותיים, ולא מתוך רצון כן וראשוני להתקרב לדת היהודית, בוודאי מעמיד לפתחם של אנשים הלכתיים בעיה. הם יודעים שהם משתפים פעולה עם הליך בעייתי שיש בו גילויים רבים של אינטרסנטיות, חוסר כנות והסתרת אמת, שהרי, על פי רוב, אין כאן גוים המבקשים להיות יהודים מתוך שאיפה דתית, אלא עולים־מהגרים המבקשים להשתלב בנוחות בקולקטיב היהודי־ישראלי שבמדינת ישראל הדמוקרטית והמודרנית".

ובעמ' 126 תחת הכותרת העמדת פנים, מובאות עדויות של שתי מתגיירות, אנג'לה ואלניה:

"מה אני אגיד לך, אני לא כל כך מרגישה נוח להגיד לך את זה. זו אולי אפילו חוצפה שאני אומרת... אבל ככה הרגשנו. יש כאן המון צביעות... כולנו העמדנו פנים בכיתה כדי למצוא חן בעיני המורים שלנו, והעמדת הפנים נמשכה גם במשפחה שאצלה התארחנו וגם בבית הדין... ברגע שאתה יוצא... אתה טס לחיים הנורמלים שלך. כל התקופה הזאת של הקורס הרגשתי שאני לא יכולה להיות עצמי, זו הרגשה קשה שאתה רוצה להשתחרר ממנה... בקורס היו כל הזמן תלמידים שהיו שואלים כל מיני שאלות, ולהראות את עצמם אקטיביים, זה הכל היה סתם. אני

בחרתי לעצמי לשבת בפינה ולא לשאול כל הזמן, כי אני לא יכולה להציג. זה לא אני, אני לא אוהבת צביעות... למעשה אלה שבאו לכאן ויודעים בשביל מה הם באו, ומתכוונים לזה ממש... אפשר לספור אותם באצבעות".

הספר הנ"ל נכתב מתוך ראיונות אישיים עם 23 "מתגיירות" על תהליך גיורן ומה שעבר עליהן, והרגשתן וכוננתן בשעת מעשה ואחריו. לפי כל התיאורים בספר הנ"ל, רק בחורה אחת, בשם ויקה, שהגיעה לקורס גיור מלכתחילה לשם גרות אמיתית, התגיירה עם קבלת מצוות שלימה. ארבע מהן מקיימות מצוות כמסורתיות [קיום מצוות חלקי], והשאר פשוט רימו את בית הדין. שתיים חזרו בתשובה בשלב יותר מאוחר, אחרי ה"גרות". והחמור מכל – שלרובן לא היתה כל כוונה להתגייר – אלא רק לקבל תעודת המרה. ד. ואלו דבריו של עו"ד הרב שמעון יעקבי, היועץ המשפטי לשיפוט הרבני, בחוות דעתו שהוגשה לבג"ץ "ביטול גיור עקב חוסר כנות בקבלת המצוות" בעמ' 107:

"להלן מסקנות ראשוניות מן הטבלה: ב-13 השנים מתחילת 1996 ועד לסוף 2008, התגרשו 118,521 זוגות, שהם 237,042 גברים ונשים. בתוכם היו 1,313 גרים (328 גברים ו-985 נשים). שיעור הגרים (כולל נשים) מתוך כלל המתגרשים היה איפוא 5.5 פרומיל. בעת הגירושין, 97.2% מתוך הגרים לא שמרו מצוות. רק 2.8% של הגרים שמרו מצוות בעת הגירושין.

ה. וכן מעיד הגר"ש שאנן שליט"א אב"ד בת"א: בשנים האחרונות ערכתי כמאה גיטין לגרים, ואף אחד מהם לא היה שומר תורה ומצוות, ולכן כתבנו בגט שלהם "הגר" ולא "בן אברהם אבינו" (דבריו בכנס 'נצח משפחת ישראל' תשס"ט).

ו. בשנת תשמ"ג הקימה הרבנות הראשית 'ועדת בדיקה' שהיו חברים בה הגרי"מ לאו שליט"א רבה של ת"א, והשתתפו בה הגר"ש משאש זצ"ל רבה של ירושלים והגר"מ מלכה זצ"ל רבה של פ"ת. מסקנות הוועדה היו כדלהלן: "80% מהגרים אינם שומרים כלל מצוות ואפילו אינם מדליקים נרות בערב שבת, והיתר רובם מקיימים איזה מצוות בודדות בלבד... ואלו שהתגיירו בבתי דין המיוחדים לגיור מצבם גרוע יותר" (שו"ת 'מגדל צופים' ח"ג סי' לט עמ' יג, דברי הגרי"מ לאו שליט"א להגר"ג צימבליסט שליט"א והגר"ג אקסלרוד שליט"א).

ז. בהקשר למציאות העגומה הנ"ל, יש לציין את דברי הרב משה ליכטנשטיין, מראשי ישיבת "הר עציון", בשחתו שהתפרסמה בעלון ישיבת "הר עציון" בדף הקשר 1145:

"חשובה יותר לענייננו היא הקביעה החד-משמעית שאם מדובר בנסיון לגיור מסיבי של רוב הציבור, נוסף על אלו שכבר התגיירו, בדומה למדיניות שהרב דרוקמן ותומכיו מציעים, מדובר בגרות שלא תוכל להכיל בקרבה קבלת מצוות. ענייני הרואות שרוב רובו של הציבור שהגיע ארצה מחבר העמים אינו חי את חיי מתוך תפיסת עולם דתית, או מנהל אורח חיים דתי. תפיסתו חילונית, משקפת את החברה הקומוניסטית והאירופאית ממנה הוא בא, ואין להתפלא על כך. הסבירות שיאמץ לפתע תפיסת עולם דתית מתוך שכנוע והכרה דתיים, כאשר הוא בא להתגייר מתוך רצון לחבור לחברה הישראלית שברובה הגדול היא עצמה חילונית, קלושה ביותר. אם רובם של היהודים שעלו מברית המועצות אינם דתיים, מדוע שנצפה שהמצב יהיה שונה אצל הגויים שבאו משם? וכי הם באים מרקע דתי יותר וברגע שיתגיירו

יפסיקו לקנות ב'טיב טעם' ויתחילו לפקוד את 'זול למהדרין'? מן ההכרח, שתנועת גיור מסיבית תהיה בנויה על גיורים ללא קבלת מצוות. יש לומר את הדברים בגלוי, להישיר מבט אל המציאות, ולהבין שטיב הגרות המוצעת היא גרות ללא קבלת מצוות, ולא להתייחס למציאות מדומה".

ח. לאור כל זה יש להקשיב היטיב לדברי הרב חיים דרוקמן עצמו, בשיעורו לרגל קבלת תואר ד"ר לשם כבוד מאוניברסיטת בר אילן ביום י"א אייר תשע"א, על פעילותו בנושא הגיור:

"חשוב לדעת שבבתי הדין לגיור, כל גיור נעשה ע"פ ההלכה. לגבי הטענה שאדם לא התכוון לכך שהוא רוצה להתגייר ולשמור מצוות, יש דעה בפוסקים שגם לעניין זה דברים שבלב אינם דברים, ולכן לא משנה מה אדם חשב אלא מה הוא אמר (מופיע למשל ב"דעת כהן")..."

אכן יש כאן הודאת בעל דין של הרב דרוקמן עצמו, שאינו מתכחש למציאות העגומה הנ"ל. אך יש לתמוה עליו תמיהה רבתי - איך הביא משו"ת דעת כהן סי' קנג, שנכתב בתר"ע בחפזון מחוסר ספרים כמו שהעיד שם, אך לא הזכיר את התשובה שם סי' קנד שהיא בתרא משנת תרפ"ח, ולא נזכר בה שנכתבה בחיפזון ובחסרון ספרים, ששם דעתו שבנתגייר שלא לשם שמים ואח"כ לא שמר מצוות שאין הגרות חלה, עיי"ש ובסי' קנה דברים כדרבונות נגד הגיורים לשם אישות וכדומה, וק"ו כשאינם שומרים מצוות שנשארו בגוינות, ובענין איסור לפני עיור ממה נפשך. וסיים בסי' קנה: "ואשרי למי שעומד בפרץ לשמור על טהרתן של ישראל, תבוא עליו ברכת טוב". אניח לקורא לדמיון מה סובר בעולם האמת הרב הראשי הרב קוק זצ"ל, רבם של רבני הציונות הדתית, על הענקת תואר ד"ר כבוד הנ"ל על מעשי גירות שלדעתו אינם חלים:

קשה להאריך כאן בריבוי עדויות במסגרת זו, אך חומר רב נאסף על זה בחוברת: "הגיור הצהל"י והאזרחי - לקט ממצאים חמורים על המתרחש במערכות הגיור הצהל"י והאזרחי", ירושלים סיון תשע"א.

ב. ובאשר למה שכתב שבתי הדין לגיור נשענים על שו"ת בית יצחק (וי"ד ח"ב סי' ק), שו"ת טוב טעם ודעת (מהדר"ק סי' רל) ושו"ת אחיעזר (ח"ג סי' כו). הנה כל ההיתר שלהם הוא לגייר אף שהמניע הוא לשם אישות [ואף זה רק בנסיבות מסויימות ולא כהיתר גורף] - אך מ"מ מפורש בדבריהם שצריכה הגירות להיות לשם שמים עם קבלת מצוות בלב שלם, והרי כאן אנן סהדי שברובא דרובא אין כוונתם לשם קבלת מצוות ומעמידים פנים, וכמו ששמענו מפי המתגיירות עצמן בעדויות הנ"ל, ולא נאמר בזה דברים שבלב אינם דברים. ועי' בחוות דעת של הרב יעקובי הנ"ל, שהולך ומונה גדולי ישראל מכל החוגים - כולל גדולי רבני הציונות הדתית - שפסלו גיור בלי קבלת מצוות כנה. וגדולי הדור בדורנו ובדורות שלפנינו צווחו ככרוכיא נגד גיורים מפוקפקים אלו.

הא לכס מה שכתב הרב הראשי לישראל הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל בשו"ת היכל יצחק אבן העזר ח"א סימן כא אות ג:

"ודע שאעפ"י שהדין כבר מימי התנאים ז"ל הוא שבדיעבד כולם גרים הם, יש לי חשש רציני בזה"ז, לפי שלפנים בישראל היה העברייני נבזה ונרדף בעמו, וע"כ כשקיבל עליו גוי יהדות, אעפ"י שהסיבה הראשונה שהניעתו לכך היתה אישות,

הרי ידע שיהא מצבו רע מאד בחברה היהודית (ומהחברה הגויית יהא תלוש ונעקר) אם לא יתנהג כתורה, משא"כ בימינו שכ"כ הרבה יש חופשים, ולא רק שאינם מתקשים בגלל זה אלא שעומדים עוד בראש האומה והקהלות, וע"כ יש לחוש שאיננו באמת מקבל עליו לשמור את המצוות, אלא שמשום הסיבה הוא אומר בפיו אבל לבו בל עמו. והריטב"א אומר שאגב אונסו גמר וקיבל, ובימינו י"ל שאגב אונסו הוא אומר מה שאומר אבל למה לו לגמור בדעתו לשמור באמת וד"ל, וע"כ היום האחריות מוטלת ביותר על הרב להתבונן בכל מקרה עד שתתישב דעתו עליו שבני אדם הללו מסתבר שבאמת ישמרו את דת קדשנו".

והנה דעת הריטב"א ביבמות דף כד ע"ב ד"ה הלכה כדברי האומר שהכותים הם גרים [למ"ד גרי אמת הם] מכיון שאגב אונסייהו גמרו וקיבלו עליהם [עול מצוות] - הא לאו הכי לא הוו גרים עיי"ש. אך כל הסברא הזאת של אגב אונסייהו קיבלו עליהם את המצוות, כתב עליה בדבר אברהם ח"ג סי' כח:

"וזה היה שייך רק בזמניהם בימים מקדם דאכשורי דרי, משא"כ עכשיו שגם אשה זו וגם חלק גדול מהסביבה אינם נוהגים ביהדות, וגם אחר הגירות לא יהא אנוס כלל משום צד לקיים מצות התורה, לא שייך לומר אגב אונסיה גמר ומקבל כיון דבלאו הכי ישיג מאויו... וע"ד מה שיש שכתבו דאין לנו ענין עם מה שחושב בלבו דדברים שבלב לא הוי דברים, זה היה שייך רק בימים מקדם, אבל עכשיו איך נשלה את עצמנו כשאנו יודעים ברוב המקרים באומדנא דמוכח שלא יקיימו אח"כ את המצוות, ואין לבם כלל לזה, ובדאיכא אומדנא דמוכח אף דברים שבלב הוו דברים".

ובימינו כאן בארץ, שאחוז המתגיירים לשם שמים הוא אפסי, בהכרח תהיה הצהרת המתגייר לפני בית הדין מן השפה ולחוץ. כי בלי להתגייר אין יכולים להתחתן עם יהודים, וגם מתגיירים כדי להשתלב בחברה. ואם כן, לא רק שאין אומדנא דמוכח דאגב אונסייהו מקבלי, אלא אדרבא, סופם - שאין מקיימים מצוות - מוכיח על תחילתם שכל גירותם היתה מן השפה ולחוץ [חוץ ממתי מספר, נער יכתבם]. ואסיים בציטוט מתוך דברי ה"מחאה גדולה" של גדולי ישראל על הכשר הגורף לגיורי צה"ל ממוצש"ק פ' יתרו תשע"א:

"ונידון דידן, הכל יודעים שלא היה בכוונת הגוים הללו לקבל על עצמם שום עיקר מעיקרי הדת, לא שבת ולא כשרות ולא טהרת המשפחה, וכל אחד יודע וכמעט יכול לומר בנקיטת חפץ שגויים אלו אין כוונתם לקבל יהדות, וכבר כתב האחיעזר (ח"ג סי' כו אות ד) "היכא שברור הדבר שבודאי יעבור אחרי כן על איסורי תורה, חילול שבת ואכילת טריפות ואנו יודעים בבירור כוונתו שאינו מתגייר רק לפנים ולבו בל עמו, הרי אומדנא דמוכח שמה שאומר שמקבל עליו המצוות לאו כלום הוא".

הרי גדולי ישראל, ובראשם גדולי הפוסקים בימינו הגרי"ש אלישיב, הגר"ש וואזנר והגר"נ קרליץ, אף הם מצביעים על המצב העגום, וקובעים בצורה ברורה, ע"פ האחיעזר, שגיורים הללו אינם תקפים, ואין משען ומשענה להכשיר גיורים הללו על פיו. בברכת התורה,

דויד יצחקי, ב"ב

ההוכחות שטרח הרב יצחקי להביא לביסוס טענתו "שרבני וראשי מערך הגיור עצמו מעידים שרובם הגדול של המתגיירים כל קבלתם מן השפה ולחוץ" הן בבחינת "טענו חיטים והשיב לו בשעורים":

א. כל הציטוטים שהביא הרב יצחקי (פרט לדברי הרב דרוקמן שליט"א) נאמרו מפיהם של כאלו שאינם קשורים למערך הגיור, ובוודאי שאינם מראשיו.
 ב. כל ציטוטיו של הרב יצחקי מתייחסים לעובדה הידועה שרבים מהמתגיירים אינם שומרים מצוות כראוי אחר גיורם; אולם על עובדה מצערת זו אין חולק! בדבריי טענתי שאין זה אומר בהכרח ש"קבלתם היא מן השפה ולחוץ" וכמפורט במאמרי ב'המעין' תשרי תש"ע [נ, א] עמ' 54 ואילך "גר שאינו מקיים מצוות", וגם דברי הרב דרוקמן המצוטטים אינם כוללים עדות על היות קבלת המצוות של רוב המתגיירים מן השפה ולחוץ. הרב ברנדייס הוא היחיד שמדבריו יש אכן תימוכין לטענת הרב יצחקי, ובכל אופן דבריו לא התיימרו לייצג ואינם מייצגים את עמדת ראשי מערך הגיור ורבניו (בזמנו אף שלחתי למערכת 'אקדמות' תגובה לדבריו, אך המערכת העדיפה משיקוליה שלא לפרסמם).

בברכת התורה,

אליעזר וייל

בענין נטיית לבו של הפוסק כגורם בפסק ההלכה

ב'המעין' תמוז תשע"א [נא, ד] עמ' 93 הובאו דבריו של הגרצ"פ פראנק ז"ל לגבי כמה פוסקים שהחמירו בענין שביעית בזמן הזה, ש'מתוך שתחילת גישתם לעיין בהלכה זו היה תחת רצונם להיות מהמחמירים דווקא, קורא אני עליהם מאמרם ז"ל (יבמות קיז סוף ע"א) על הפסוק כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם - ההוא בדברי תורה כתיב, ופירש רש"י לפי פנים ולב שאתה נותן לתורה לבך עומד להעמיד לך גירסא' וכו'.

ויש להעיר ממש"כ בהקדמת שו"ת חת"ס חיו"ד (מהדורת ירושלם תש"ס והלאה, דף יא ע"א) בשם שו"ת גורן דוד ח"ב (סימן נו ד"ה והנה חפץ) וז"ל: הנה שמעתי מרבינו הגדול בעל חתם סופר זי"ע, שהאדם צריך לידע בעצמו בלבבו שהקב"ה מכיר בלבו, והי"ת יודע שאין לו בלבבו רק לעשות רצון הבורא. ואמר על עצמו [מרון החת"ס], כשבא לו איזה שו"ת, בקוראו השאלה טרם יעיין צריך הוא לכווין דעתו לכך שאין כוונתו להכריע לא להאיסור ולא לההיתר בענין זה לחייב או לפטור, רק שמתכוון דעתו שרוצה להשיב לדורשיו האמת - שהוא אמת לפני נותן התורה; ואחרי זה מה שעולה בדעתו להשיב - זה תופס לאמת. ואע"פ ששוב ישיב השואל ויקשה לו מגמ' או מפוסקים, שאם היה נזכר בשעת הכתיבה מש"ס זה או מפוסק היה נזכר וחוזר מהוראתו ולא היה טורח להעמיד סברתו ודינו, אך מאחר שהעלים הקב"ה בפעם ראשון, והוא יודע בעצמו שהיה מחפש

בעיניו אחר האמת, נותן לב להציל דבריו הראשונים לצדקם להעמידם בעומק העיון.
ע"כ.

אולם מורי רבי דוד עובדיה ז"ל (מח"ס נתן דויד ועוד) אמר לי שקודם העיון במקורות ההלכה יש להחליט מה ההלכה, ושוב יש לחפש המקורות ולכתוב התשובה. עכ"ל. ויש לבאר דבריו (ודברי הפוסקים שהזכיר הגרצ"פ) עפמ"ש בהקדמת שו"ת חת"ס הנ"ל (דף ז ע"א) בשם שו"ת התעוררות תשובה (בהקדמה) בשם הרב חת"ס ז"ל, שלהורות תשובה הלכה למעשה צריך להיות גברא דמריה סייעיה. וע"ע בהקדמת שו"ת חת"ס (שם דף יא ע"א אות כ). ולכן לא חזר בו הרב חת"ס ז"ל אף כשלא יכל לבאר בשופי את נימוקיו, וכנזכר בהקדמה שם. וע"ע בספר אביהם של ישראל ח"א (עמ' קנא) וח"ב (עמ' מ) מש"כ בזה. ועל' להגר"מ שך ז"ל בהקדמתו לספר אבי עזרי על נזיקין, שאדם שעמל בתורה עד כמה שיש בשכלו להגיע אזי שכלו הוא שכל מופשט, ואז דעתו ושכלו היא דעת תורה ממש. עיי"ש. ולכן ס"ל למהר"ד עובדיה ז"ל וסייעתיה שהמושכל הראשון אף הוא יש בו סייעתא דשמיא, ויעזרהו בוראו לכוין בו אל האמת.
בברכת התורה,

משה פרץ

★ ★ ★

'בשר תותחים'?

אברכים מאשדוד שהגיעו לנפוש בבני ברק ממתקפת הטילים באשדוד ומנ"א תשע"א, שאלו את רבי חיים קניבסקי שליט"א האם לחזור לאשדוד? תשובתו הייתה ש"אין לחזור למקום סכנה". כך פורסם בתקשורת החרדית. לכאורה תשובה זו סותרת את מה שמובא בשם החזו"א²⁸ שאין לעקור ממקום סכנה, כי "אם כולם יעשו כך יינטשו ישובי ספר הקיימים ואז יתיישבו זרים בארצנו, והגבול יועתק לבני ברק, ומה הלאה?"
אולם יתכן מאוד שקיים הבדל בין עיר ספר למקומות אחרים (שולחן ערוך או"ח סי' שכט סע' ו). דווקא בעיר ספר נדרש האדם להניח את טובתו האישית למען הכלל, כי עזיבת עיר ספר מהווה בעקיפין סיכון של היישוב כולו ש"משם תהא נוחה להיכבש" (רש"י עירובין מה, א ד"ה לספר), וממילא ההישארות בעיר היא חלק ממלחמת מצוה שבה מותר וצריך האדם לקחת על עצמו רמת סיכון גבוהה. אולם בעיר אשר אינה עיר

* כאשר פירש שם בדבריו: "...בתי הדין לגיור אלה, שאני עבדך הנאמן זכיתי לשמש כדיין בחלק מההרכבים האלה, חלק בעצם מסיפורי מה שנקרא הזיופים של הרב דרוקמן קשורים בי, שהרי היתה תקנה של הרב לאו שחייב לשבת בכל הרכב דיין, ואז היו צריכים אותי - אז אני באתי לשבת, אז אני ישבתי בדיונים, אבל לא בהכרח אני תמיד חתמתי, ואז חלק מהתיקים - חלק גדול מהתיקים - הוחתמו אחר כך על ידי הרב דרוקמן".
28 'המעין' טבת תשע"א (נא, ב) בתוך מאמרו של הרב יעקב זיסברג "מגורים בעיר מופגזת" עמ' 57.

ספר, והיא סובלת מהתקפות חוזרות ונשנות של טילים במשך זמן ארוך, יתכן שאין התושבים מצוּיִים להישאר במקומם. אפשר לומר שהדרכת חז"ל "תחילת נפילה ניסה" תקף רק לגבי החזית, בעוד שהפגיעה של עזיבה המונית של מקום רחוק מן הספר היא בעיקרה מוראלית, ואין בהישארות בה מצוה של מלחמה. לענ"ד המקורות שהביא הרב זיסברג²⁹ מתייחסים למצב שבו העזיבה תגרור כניסה של אויב לשטח, אולם אין בהם תשובה לסכנה של נפילה מוראלית בלבד.

נותר לדון בשאלה אם ניתן לחלק בין מצב שבו השלטון פועל ותוקף את המחבלים, שאז החיזוק המוראלי שנותנים אנשי העיר לחיילים בקרב שקול אולי כחלק ממאמץ המלחמה, לבין מצב עגום אשר בו השלטון מפלה בין דם לדם, ומעלים עין מפגיעה בתושבי העיר שאינה במרכז הארץ. באופן אבסורדי יתכן שבמצב זה עדיף שהתושבים יעזבו, ובכך הם ילחצו על השלטון להתעשת וליזום מתקפה במקום להותיר אותם כבשר תותחים...

אריאל בר-אלי

גירסת הרי"ף בענין הברכה על ראיית בתי ישראל ביישוב*

הרב בראלי דן על מניעת ברכת 'מציב גבול אלמנה' על ראיית בתים שאינן בתי כנסת, ע"פ המהרש"ל (המובא בב"ח) שהבין שהרי"ף פירש את מאמר ריב"ל (ברכות נח, ב) "הרואה בתי ישראל" דוקא בבתי כנסיות של ישראל. דעה זו מוזכרת גם בבית יוסף בשם "והרי"ף כתב".

אלא שהמילים "בתי כנסיות של ישראל" מופיעים רק בספרי הרי"ף המודפסים (קושטא רס"ט ואילך). לא מצאנו תיבות אלו בכל כתבי היד וקטעי הגניזה שבדקנו: מהיכן הופיעה גירסה זו? הרי גם במאירי, בספר המאורות לרב המעילי ובכלבו (המצויינים שם הע' 3) כך כתוב בסתם לשונם!

הכותב הביא באותה הערה גם את נוסח ספר האשכול במהדורת הצב"א. אך לגבי האשכול - עד הנוסח הנאמן ביותר של הרי"ף - קיים רק כת"י אחד, שנמצא כאן בספרייה הלאומית ומספרו 1159, ובו בין התיבות "בתי" ו"ישראל" נמצא רווח קטן ובו שריד של תיבה מחוקה; אך מכל מקום אין מקום ברווח הזה לשתי המילים "כנסיות של". בסיכום, איננו יודעים מהיכן הנוסח הזה הגיע לנוסח הרי"ף המודפס, אך כאמור קרוב לוודאי שזו אינה גירסת הרי"ף המקורית, וממילא סביר להניח שזו גם אינה הגירסה ברמב"ם (וכך הוא בכל עדי הנוסח, כולל הכת"י המוגה).

עזרא שבת

29 שם עמ' 53 ואילך.

שתי הערות על שיטת הרמב"ם במידת הענוה

א. נחלקו אמוראים (סוטה ה, א) על גבולותיה של מידת הענוה:

א"ר חייא בר אשי אמר רב: ת"ח צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית. א"ר הונא בריה דרב יהושע: ומעטרא ליה כי סאסא לשבולתא. אמר רבא: בשמתא דאית ביה, ובשמתא דלית ביה. א"ר נחמן בר יצחק: לא מינה ולא מקצתה, מי זוטר דכתיב ביה תועבת ה' כל גבה לב?

לדעת רוב האמוראים אין לו לת"ח להגיע עד הקצה האחרון בענוה, אלא צריך שיהיה בו מעט (שמינית שבשמינית) מהגאווה. חולק עליהם רנב"י ששולל את הגאווה מכל וכל. כזה האחרון פסק הרמב"ם, והוציא את הגאווה (וכן את הכעס) מכלל המידות בהן יש ללכת בדרך האמצע המפורסמת (דעות ב, ג):

ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינוניות אלא יתרחק עד הקצה האחר, והוא גובה לב, שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאוד, ולפיכך נאמר במשה רבינו ענו מאוד ולא נאמר ענו בלבד, ולפיכך ציוו חכמים מאוד מאוד הוי שפל רוח, ועוד אמרו שכל המגביה לבו כפר בעיקר שנאמר ורם לבבך ושכחת את ה' אלוקיך, ועוד אמרו בשמתא - דאית ביה גסות הרוח ואפילו מקצתה. וכן הכעס דעה רעה היא עד למאוד, וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר...

ונראה שהכרעתו זו של הרמב"ם כיחיד נגד רבים נובעת ממשנת רבי לויטס בפרקי אבות (ד, ד): רבי לויטס איש יבנה אומר מאוד מאוד הוי שפל רוח, שתקוות אנוש רמה. בפירושו למשנה זו האריך הרמב"ם להסביר שאין ללכת במידה זו אחר דרך האמצע, ובסוף הפירוש הביא את מחלוקת האמוראים. וז"ל (ועפ"י מהד' ר"י שילת, מעלה אדומים, תשנ"ח. ההדגשות שלי):

וסוף מה שאמרו: "אמר רבא בשמתא דאית ביה ובשמתא דלית ביה", רצונו לומר שאין ראוי גם כן להתבצר בשפלות הרוח לגמרי, הואיל ואינה מן המעלות, ושיערו זה על דרך המשל **חלק** אחד משישים וארבעה, כלומר: אם נשים הגאווה בקצה ושפלות הרוח בקצה, ויהיה ביניהם רוחב שישים וארבעה **חלקים** - יהא האדם עומד **בחלק** השישים ושלושה. ולא סבר המיצוע בזאת המידה לחוד, לברוח מן הגאווה, שאם חסר **חלק** וקרוב אל הגאווה יותר הרי נכנס תחת השמתא. זו היתה דעת רבא בענוה. אבל רב נחמן פסק ואמר שאין ראוי בשום פנים שיהיה אצל האדם ממנה - רצוני לומר מן הגאווה - לא **חלק** קטן ולא גדול, מפני שאין עוונה מעט: מידה שתעשה את האדם תועבת ה', איך אפשר לקרוב אליה? אמר בזה הענין: "אמר רב נחמן בר יצחק לא מינה ולא מקצתה, מי זוטר מאי דכתיב תועבת ה' כל גבה לב?".

והנה השורש חל"ק שחוזר חמש פעמים בקטע זה (בהתאם למקור הערבי), מופיע גם בתחילת פירושו למשנה זו. לאחר שהסביר שיש להתרחק מן הגאווה עד הקצה, ושאותו קצה נקרא שפלות הרוח (בניגוד לענוה שממוקמת בין הגאווה לשפלות הרוח) כתב הרמב"ם:

ולפיכך ציוה זה להתקרב אל שפלות הרוח, ואמר: 'מאוד מאוד הוי שפל רוח', מחששו שאם ישאר האדם בענוה לבד - שמא יהיה אצלו חלק מן הגאווה הואיל והוא קרוב אליה, שהענוה ממוצעת, כמו שזכרנו.

כלומר, הרמב"ם מבין את דברי רבי לויטס 'מאוד מאוד הוי שפל רוח' כשלילה של החלק היותר קטן של הגאווה, והרי זה מקביל לשיטת רנב"י כפי שהסבירה הרמב"ם בסוף דבריו. מסתבר אם כן לומר, שכיוון שמשנה מסייעת לשיטתו של רנב"י הכריע הרמב"ם כמוהו³⁰.

והנה, ככל החזיון הזה מפורשים הדברים במילים קצרות בפירושו של רבינו יונה למשנה זו. לאחר שהביא את שיטת הרמב"ם שיש להתרחק מגסות הרוח 'עד הקצה האחרון, שאין לך מידה קשה ממנה, ורוב העברות שבתורה תלויות בה', הביא את מחלוקת 'חכמי התלמוד', וכתב:

ואחרינא אמר בשמתא דאית בה כלל, שכל כך היא מידה רעה שצריך להתרחק ממנה הרחק גמור ולא יהיה בו ממנה כל עיקר, כדעת ר' לויטס ומן הטעם שכתבנו. וכן הלכה.

ב. מפורסמת שיטתו המחודשת של הסמ"ג שיש למנות את הגאווה כאחד משם"ה לאוין. וכך כתב בריש ל"ת סד (ע"פ מהד' הסמ"ג השלם בהוצאת מכון שלמה אומן - מכון ירושלים, כרך א תשנ"ג, עמ' קב):

השמר לך פן תשכח את ה' אלוקיד (דברים ח, יא), אזהרה שלא יתגאו בני ישראל כשהקדוש ברוך הוא משפיע להם טובה ויאמרו שבריוח שלהם ועמלם הרויחו כל זה ולא יחזיקו טובה להקדוש ברוך הוא מחמת גאוותם, שעל זה עונה זה המקרא בפרשת ואתחנן (דברים ו, יא) ובתים טובים מלאים כל טוב אשר לא מלאת וגומר ואכלת ושבעת השמר לך פן תשכח וגומר.

ובסוף אותה מצוה (שם עמ' קד, ובדומה לכך בהקדמתו לספר שם עמ' יד) מספר הסמ"ג על הגילוי שהביאו לחידוש זה:

תוכחת הענוה דרשתי כך לרבים, אבל לחברה על לאו זה ולמנות זה הלאו לא היה דעתי, גם רבינו משה לא חיברו ולא הזכירו בחשבון הלאוין, וכשהגעתי עד כאן

* תגובה למאמר 'ברכת מצוי גבול אלמנה על בתי רשעים מאת הרב מאיר בראלי, המעין תשרי תשע"א [נא, א] עמ' 39 ואילך.

30 ואם כי אין דברי המשנה סותרים באופן חד משמעי את שיטת האמוראים האחרים, ולכן לא הקשתה עליהם הגמרא ממשנה זו, עדיין פשוטה של המשנה עומדת לטובתו של רנב"י.

להשלים הלאוין אקראן בחלום³¹ במראות הלילה, הנה שכחת את העיקר, השמר לך פן תשכח את ה' אלוך (דברים ח, יא). והתבוננתי עליו בבקר, והנה יסוד גדול הוא ביראת השם, והואלתי לחברו בעזר יהיב חכמתא לחכימין. והנה אחרי כן כמה ימים עיינתי בספר בפרק קמא דסוטה (ה, א) וגרסינן שם בהדיא אזהרה לגסי הרוח מניין רב נחמן ברבי יצחק אמר מהכא ורם לבבך ושכחת וכתוב (דברים ח, יא) השמר לך פן תשכח את ה', וכדברי אבין אמר רבי אלעא, דאמר כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה.

ולכאורה ראייתו מהסוגיא בסוטה היא ראייה ניצחת, ומכאן קושיא על כל אותם מוני מצוות שלא מנו לאו זה. והנה בספר דרך מצוותיך על ספר המצוות (לר"י רוזאניס בעל משנה למלך), חלק שני, מנה את ההבדלים בין מנין המצוות של הרמב"ם והסמ"ג, ובין הלאוין שהסמ"ג מנה והרמב"ם לא מנה הזכיר (ספר המצוות מהד' פרנקל עמ' תכג, ד"ה והאזהרה העשירית) את לאו הגאווה, וכתב: 'והר"ם לא הזכיר אזהרה זו משום שהוא מהציוויים הכוללים, וכבר השריש בשורש הרביעי שהציוויים הכוללים אין ראוי למנותם'.

אך יש קצת להקשות, שאמנם בפשוטו הציווי לא לשכוח את ה' יש בו אכן ציווי כולל, אך לאור דרשת הגמרא יש כאן לאו מסויים שלא להתגאות כי הגאווה גורמת לשכחת ה', ולכן היה ראוי למנותו, שהרי יש בו הנהגה ספציפית אסורה!

ולולי דבריו היה נראה לומר, שהרמב"ם לא מנה לאו זה לאור השורש השני 'שאין ראוי למנות כל מה שלמדים באחת משלוש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן או מריבו', ומהמשך דבריו שם עולה שכל מה שלא תואם את פשוטו של מקרא אין ראוי למנותו (מלבד כמה חריגים, עיי"ש). והנה על פי פשוטו של מקרא משמעות האיסור היא לא לשכוח את העבדות במצרים שה' פדה אותנו ממנה (רמב"ן ו, י), כמו שמפורש בפסוק יב: 'השמר לך פן תשכח את ה' אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים', וכעין זה כתוב שם ח, יד, וכך גם יש לפרש את פסוק יא שם (וראה בראב"ע ח, יד שפירש לא לשכוח את העינוי והשפלות שהיה לך במדבר כשה' כלכלך).

אם נניח שכך אכן פירש הרמב"ם את פשוטו של מקרא, הרי שדרשתם של חז"ל בסוטה על מידת הגאווה אינה יכולה להימנות כלאו נפרד בתרי"ג מצוות; מקומה של הגאווה עם שאר המידות במצות 'ההלכת בדרכיו' (עשה ח):

והמצוה השמינית היא שציוונו להידמות בו יתעלה לפי יכולתנו, והוא אומרו והלכת בדרכיו, וכבר כפל ציווי זה ואמר ללכת בכל דרכיו, ובא בפירוש זה מה הקב"ה

31 ראה שם במהדו"ק ובהערה 32, וכן בהקדמתו עמ' יג-יד במהדו"ק ובהערה 127, וכן ברמזים עמ' יח במהדו"ק, ותמצא שבכל המקומות הללו במהדו"ק לא הופיעה המילה חלום אלא מראה, ולא פחות מארבע פעמים (!) שינה הסמ"ג במהדו"ב ממראה לחלום (או הוסיף את המילה חלום). ויפה העירו המהדירים בעמ' יג הערה 127 על כך שענוותנותו של הסמ"ג היא הסיבה לשינוי זה, כדי שלא ייראה מתפאר במראה אלוך, וכפי שמוכח מסוף הקדמתו; ועד כמה מתאים הדבר שדווקא בדברו על הענוה הפליג הסמ"ג בזהירותו מהגאווה.

נקרא רחום אף אתה היה רחום מה הקב"ה נקרא חנון אף אתה היה חנון מה הקב"ה נקרא צדיק אף אתה היה צדיק מה הקב"ה נקרא חסיד אף אתה היה חסיד...

אברהם ליפשיץ

ציון מקור לפיוט

היום קיימים הרבה כלים למי שרוצה למצוא מקורות בהלכה ובאגדה: פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן, תוכנת DBS, מאגר אוצר החכמה, מאגר Hebrew Books ואתרים מאתרים שונים³². דרך המחשב אפשר להשיג חומר רב ולחפש בתוכו, באופן שאי אפשר היה לצפות מעולם. שפע הכלים החדשים מביא איתו מחויבות - היום מי שאינו מציין את מקורות החיבור שהוא מדפיס מפרסם ברבים שהוא רשולן. ואולם אפילו כשהחיפוש מביא רק לתוצאה אחת עדיין צריכים לעיין בה היטב כדי לוודא שהיא המקור שאליו התכווין המחבר; ורבים מתרשלים בזה.

התוספות ביבמות דף טז, ב ד"ה 'פסוק זה שר העולם אמרו' ובחולין דף ס, א ד"ה 'פסוק זה שר העולם אמרו' מביאים שני פיוטים המתארים את מטטרוון. בשני המקומות נמצא בגליון ציון בסוגריים מרובעים³³, אבל קיימת סתירה ביניהם: בתוס' ביבמות הציון הוא על מילות הפיוט 'השר המשרת נער נקרא' שהוא ביוצר לשמחת תורה, אבל בתוס' בחולין לא ציין על מילים אלו כלום, אלא על המילים 'תקיף מטטרוון [שר] שנהפך לאש מְבֹשֵׁר' ציין שהוא ביוצר לשמחת תורה, כאשר בתוס' ביבמות לא ציין על מילים אלו כלום. היש כאן סתירה בציונים - או שהציונים משלימים זה את זה?

לפני כעשרים שנה כשלמדתי את הסוגיות האלו רציתי לראות את הפיוטים בפנים, ולא ידעתי היכן לחפשם. פניתי במכתב לפרופ' יונה פרנקל נ"י שההדיר מחזורים לשלוש רגלים³⁴ עם הפיוטים ע"פ כתבי יד, ושאלתי אותו האם ידוע לו מקומם. פרופ' פרנקל ענה לי בטובו בתוך זמן קצר במכתב, ובו העתיק רשימה קצרה שהכין החכם צונץ של כל הפיוטים המביאים את מטטרוון לפי השורה הראשונה שלהם, והמליץ לי לחפש ב'אוצר השירה והפיוט' של דוידזון³⁵, ושם אמצא כתוב היכן נדפס כל אחד ואחד מהפיוטים שברשימה.

כך עשיתי. נסעתי לספריה הלאומית ומצאתי את הספר של דוידזון³⁶, ורשמתי לעצמי

- 32 קיימים היום עוד כלים חדשים לחיפוש אחר פיוטים, אבל אינני מכיר אותם מספיק כדי להמליץ עליהם.
- 33 להודיע שהוא מאת ה"ר ישעיה פיק ברלין, ולא מ'מסורת התלמוד' להרב יהושע בועז (הידוע היום בשם המצונזר 'מסורת הש"ס').
- 34 באותו הזמן עדיין לא הוציא לאור את מחזורו על שבועות.
- 35 מפתח לפיוטים, גם הוא לפי השורה הראשונה.
- 36 (היום גם הוא נמצא במאגר 'אוצר החכמה'. יואל קטן).

היכן נדפסו הפיוטים שחיפשתי. רובם היו במחזורים לא מוכרים לי, והמקור היחיד שהיה מוכר לי היה הספר מחזור ויטרי³⁷. דוידזון ציין שבסוף מח"ו נמצא קונטרס הפיוטים שעשה החכם חיים בראדי, שעד אז לא שמתי לב כלל למציאותו. שם מצאתי את שני הפיוטים שהביאו בתוס', בס' כט (עמ' 18) ובס' לא (עמ' 20). לפי צורתם שניהם אופנים, כי בסוף כל בית נכתב 'קדוש קדוש קדוש ה' צ-באות' (ר"י פיק כינה את הפיוט יוצר, אבל כנראה לא חילק בין יוצר לאופן מפני ששני סוגי הפיוט האלו שייכים לברכת יוצר אור). הציטוט 'תקיף מטטרון שר / הנהפך מאש לבשר' מס' לא, אופן לשמחת תורה המתחיל בתיבות 'אשנבי שחקים'³⁸ כמו שצויין לנכון בחולין, ומחברו (לפי ראשי הבתים) אמת [בן שפטיה], וביבמות צריך פשוט לתקן ולהעביר את הכוכבית למקום המתאים. הציטוט 'השר המשרת נער נקרא / הוא מטטרון הנכבד והנורא' מס' כט, האופן המתחיל 'אופני הוד'; דוידזון לא מצא אותו במקום אחר (חוץ ממח"ו ותוס'), ואינני יודע לאיזה מועד ניתקן ולא מי מחברו.

כתבתי לפרופ' פרנקל והודיתי לו על העזרה, והודעתי לו איפה הפיוטים האלו נמצאים. אכן בראדי בהערות לקונטרס הפיוטים שם (עמ' 70) ציין בשני הפיוטים האלו שהם הפיוטים שהביאו התוספות ביבמות וחולין הנ"ל, אבל עד עכשיו לא ראיתי מי שציין אותם על דף הגמרא בצורה מדויקת, כדי שהמעייין יוכל לעיין בהם בעצמו. וזה תימה; הרי בעלי התוספות הביאו בכמה מקומות פיוטים בגלל החשיבות שהם ייחסו להם³⁹, וראוי אם כן שהמעייין לפחות יביט בהם! היום ממחרים ומקצרים ולא מסתכלים בפיוטים, לא כשמתפללים - ולא כאשר לומדים, וההפסד כולו שלנו; מי יתן ויתוקן ענין זה.

הרב טוביה כצמאן

37 הספר הנדפס תחת השם מחזור ויטרי באמת אינו מחזור ויטרי שחיבר ר' שמחה ב"ר שמואל מויטרי תלמיד רש"י, אלא עיבוד מאוחר במאה שנה שנעשה ע"י ר' יצחק ב"ר דורבלו (כמו שכבר כתב כ' טילור ב'דברי אבות העולם', קיימברידז' תרל"ז, נספח עמ' 12-24 [ועי' במבוא למהדורה החדשה של מחזור ויטרי שערך הרב אריה גולדשמידט, הוצאת אוצר הפוסקים, ירושלים תשס"ד, ונראה שלא ראה את דבריו הנכוחים של טילור. יואל קטן]).

38 במחזור רבה לסוכות נוסח אשכנז עמ' 333, במחזור לסוכות של דניאל גולדשמיט ופרופ' פרנקל עמ' 362-364 בשם מנהג פולין.

39 הרי היו יכולים להביא את המדרשים שהפיוטים מבוססים עליהם!